

**Sherali JO'RAYEV,**

Chirchiq davlat pedagogika universiteti,

"Jismoniy madaniyat nazariyasi" kafedrası o'qituvchisi

## **BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING REFLEKSIV POZITSIYASI FALSAFIY VA PEDAGOGIK- PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA**

### **Annotatsiya**

Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarning refleksiv pozitsiyasi falsafiy va pedagogik-psixologik muammo sifatida yoritilgan. Shuningdek, refleksiya, umume'tirof qilingan pedagogik-psixologik hodisa sifatida, bo'lajak o'qituvchining kasbiy-pedagogik pozitsiyasining tarkibiy qismi sifatida tahlil qilingan.

**Kalit so'zlar.** Refleksiya, refleksiv pozitsiya, refleksiv jarayonlar, bo'lajak o'qituvchilar, falsafa, pedagogika, psixologiya.

В данной статье рассматривается рефлексивная позитивность будущих учителей как философская и педагогико-психологическая проблема. Также рефлексия, как общепризнанный педагогико-психологический феномен, была проанализирована как составляющая профессионально-педагогической позиции будущего учителя.

**Ключевые слова.** Рефлексия, рефлексивная позитивность, рефлексивные процессы, будущие учителя, философия, педагогика, психология.

This article examines the reflexive positivity of future teachers as a philosophical and pedagogical-psychological problem. Also, reflection, as a universally recognized pedagogic-psychological phenomenon, was analyzed as a component of the professional and pedagogical position of the future teacher.

**Key words.** Reflection, reflexive positivity, reflexive processes, future teachers, philosophy, pedagogy, psychology.

**B**ugungi ta'lim shaxsning barkamol rivojlanishi va umuminsoniy ideallarga yo'naltirilgan bo'lib, ta'limga insonparvar yondashuv dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bularning barchasi bo'lajak o'qituvchini kasbiy tayyorlashga o'zgarishlar kiritish obyektiv zaruriyatini shart qilib qo'ymoqda. Mazkur sharoitda o'qituvchi faoliyatining boshqacha mazmunini izlash, uning ishining yangi usullari va texnologiyalarini joriy qilish lozim.

Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda OTMdа bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi quyidagi komponentlardan tashkil topgan: pedagogika sohasida bilim va ko'nikmalar, pedagogik-psixologik texnologiyalarni bilish va kerakli vaziyatda qo'llash ko'nikmasi; ta'lim jarayonida pedagogik o'zaro ta'sirga kirishish; ko'p madaniyatlارo dialogli muloqot qilish qobiliyatida namoyon bo'luvchi kommunikativ madaniyat; fan bilimlari sohasida pedagogik-psixologik va metodik tayyorlash.

Bugungi kunda OTMdа kasbiy tayyorgarlik jarayonida pedagogik faoliyat subyekti sifatidagi bo'lajak o'qituvchining refleksiv pozitsiyasini rivojlantirishning ham amaliy, ham nazariy-metodologik jihatlarini ochib bera oladigan ilmiy tadqiqotlar yetarli emas.

Refleksiya – shaxs o'zini o'zi rivojlantirishning eng muhim omili bo'lib, shaxsiy kamchilik va yaxshi fazilatlarini emotsional jihatdan qayta ko'rib chiqishga yordam beradi. "Refleksiya" tushunchasining mohiyati va mazmuni mashhur faylasuflar (S.V. Gegel, R. Dekart, I. Kant, G. Leybnis, Dj. Lokk, Dj. Dyui, L. Feyerbax, P. Teyyar de Shar-

den, V.A. Lektorskiy), pedagoglar (A.K. Markova, S.L. Rubinshteyn, Yu.N. Kulyutkin, G.S. Suxobskaya) va psixologlar (A. Adler, A.A. Bodalev, L.S. Vygotskiy, L.M. Mitina) asarlarida tahlil qilingan.

“Refleksiya” tushunchasi murakkab, ko‘p jihatli bo‘lib, falsafa, psixologiya, pedagogika kabi bir qator fanlarning tadqiqot predmeti hisoblanadi.

Refleksiya (lotincha reflexio – orqaga nazar tashlash) “inson tafakkurining tamoyili” bo‘lib, insonni o‘z shakl va dastlabki shartlarini qayta anglash va tushunishga yo‘naltiradi; bilimni predmet jihatdan ko‘rib chiqish, uning mazmuni va bilish usullarining tanqidiy tahliliga qaratilgan; inson ma‘naviy dunyosining ichki tuzilishi va o‘ziga xos xususiyatlarini ochib beradigan o‘zini o‘zi bilish faoliyatidir. Bilish shakli sifatida refleksiya nafaqat tanqidiy, balki evristik tamoyil hamdir: u yangi bilim manbai sifatida namoyon bo‘ladi.

Zamonaviy pedagogika fanida refleksiyaning quyidagi turlari ajratiladi:

- elementar;
- ilmiy;
- falsafiy.

Refleksiya ijtimoiy, estetik, ilmiy, axloqiy yo‘nalishlarga ega. Mazkur yondashuv mahsuldorlikni oshirgan, ma‘naviy salohiyatni boyitgan holda ilmiy izlanishlarga ko‘maklashadi. Olim va mutafakkirlarning talqinida refleksiya – bu inson ongida fikr yuritish, o‘zini o‘zi anglash mazmunini tushunishda ifodalangan jarayon hamda tafakkur va nazariy faoliyatning shaklidir. Bundan kelib chiqqan holda, OTMdagi pedagogik ta‘lim maktab faoliyati va umuman madaniyatda o‘z o‘rnini aniq tasavvur qiladigan bo‘lajak mutaxassisni kasbiy tayyorlash masalasini hal qilishi zarur. V.A. Slavenin fikriga ko‘ra, – “Mazkur iboraning mohiyati, insonparvarlikka yo‘nalgan oliy pedagogik ta‘lim paradigmasini amalga oshirishdan iborat bo‘lib, uning strategiyasi olamni gumanistik nuqtayi nazardan yaxlit idrok qilish, tushunishga ega va o‘zligini tushungan, ma‘naviy rivojlangan o‘qituvchi shaxsini shakllantirishga qaratilgan bo‘lishi kerak”. Zamonaviy o‘qituvchining o‘zligini anglash masalalari bo‘lajak o‘qituvchida pedagogik tafakkurni rivojlantirish, pedagogik faoliyatning refleksiv jarayonlari kabi masalalarga bag‘ishlangan tadqiqotlarda o‘rganilmoqda. “O‘qituvchining kasbiy o‘zligini anglash elementlari o‘z-o‘ziga tanqidiy munosabatda bo‘lish, o‘zini o‘zi tahlil qilish, o‘zini o‘zi nazorat qilish, “Men”-konsepsiyasi, “Men” obrazi, o‘zini o‘zi baholash, o‘zini o‘zi har tomonlama rivojlantirish kabi pedagogik refleksiya atamalarida ifodalanadi. Pedagog faoliyatida kasbiy harakatlar va ular natijalari anglanadi, bu jarayonda “Men” obrazi shakllanadi. Kommunikativ sohada o‘z “Menining”, ya‘ni “refleksiv Men” va “reversiv Men”larning obyektivatsiyasi namoyon bo‘ladi. Psixofiziologik muhitda jismoniy “Men” lokusi ajralib chiqadi, u “Men” – tirik organizmga shakllanadi. Bunda kasbiy o‘zligini anglashning protsessual komponenti o‘zining kasb doirasida shakllanishini anglash sifatida tushuniladi”.

Psixologik yondashuv nuqtayi nazardan refleksiya jarayoni – har bir insonga tabiat tomonidan in‘om qilingan faoliyatning ichki psixologik tarkibiy qismi bo‘lib, u refleks kabi fiziologik mexanizmga ifodalandi, va inson psixikasi (ruhiyati) individda refleksiv pozitsiyani shakllantirish uchun murakkab yo‘lni bosib o‘tishi kerak.

Refleksiya – bu “subyektning hamkorlikdagi faoliyat jarayonida uning protsessual va natijaviy o‘ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish maqsadida undan unga nisbatan tashqi pozitsiyaga chiqishdir. Refleksiyaning kooperativ jihatida haqidagi psixologik bilimlar jamoaviy faoliyatni, subyektlar hamkorlikdagi professional harakatlarini muvofiqlas-

htirish va kooperatsiya qilishni hisobga olgan holda, yanada samaraliroq loyihalashtirish imkonini beradi. Refleksiyaning kommunikativ jihati bir insonning boshqa inson ichki dunyosini aks ettirish jarayoni sifatida tushuniladi. Bunda refleksiya harakat qiluvchi individning muloqot bo'yicha sheriklari uni qanday idrok qilayotganliklarini anglash sifatida ham namoyon bo'ladi".

Bular refleksiya samarali kommunikatsiya va shaxslararo munosabatlarning eng muhim omili ekanligidan dalolat beradi.

Bugungi kunda refleksiv pozitsiyani tasniflash va strukturizatsiya qilishga yagona yondashuv mavjud emas. S.Yu. Stepanov refleksiyaning quyidagi turlarini ajratib ko'rsatadi, ular:

- intellektual;
- shaxsiy;
- kooperativ;
- kommunikativ.

Refleksiyaning mazkur tuzilishi va tasnifi bo'lajak pedagoglarda refleksiv pozitsiyani rivojlantirishda katta o'rin egallaydi. Chunki bo'lajak pedagogning o'z faoliyatiga nazari sifatidagi refleksiv pozitsiyasi turli vaziyatlarda namoyon bo'lishi mumkin. Pedagog esa hamkasblari, ta'lim oluvchilar va o'zining faoliyati ustida o'ylashi, ularni baholashi va tahlil qilishi shart. Refleksiv pozitsiya ma'ruza, chiqish, anjuman, seminar shaklida, shuningdek, o'z faoliyatini tahlil qilish va hamkasblar bilan norasmiy muloqotda amalga oshirilishi mumkin.

Refleksiv jarayonlar pedagogning butun kasbiy faoliyati bilan parallel ravishda kechadi va quyidagilarda namoyon bo'lishi mumkin:

a) ta'lim oluvchilar bilan muloqotda, bolalarning his-tuyg'ulari, fikrlari va xatti-harakatlarini tushunish va tartibga solishga intilishda;

b) bolalar harakatlarini loyihalashtirish jarayonida, ta'lim maqsadlarini, ta'lim oluvchilarning xarakterologik va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, mustaqil ishlab chiqishga urinishlarida;

v) pedagog tomonidan o'zining pedagogik xatti-harakatlari va o'z shaxsiga nisbatan o'zini o'zi baholashi va o'zini o'zi tahlil qilishi jarayonida.

Bo'lajak pedagog shaxs tahlilini amalga oshirganda va diqqat-e'tiborini o'ziga qaratgan holdagina, ya'ni refleksiya qobiliyatini namoyon qilgandagina kasbiy rivojlanishi mumkin bo'ladi. Refleksiya – bu kasbiy rivojlanishning muhim omillaridan biridir, shuning uchun, refleksiv pozitsiyasi OTMdayoq, bo'lajak mutaxassisning ta'lim olish jarayonida rivojlanishi lozim.

Refleksiya psixologik jarayon sifatida – bu shaxsning o'zining kasbiy tajribasini tahlil qilish qobiliyati. Refleksiv pozitsiyaning rivojlanishi shaxs natijalarga erishishda qiyinchiliklar bilan to'qnashgan vaziyatlarda boshlanadi. Bu holda hal qilishning ikki yo'li yuzaga keladi: a) shaxsiy va o'zgalar tajribasini tahlil qilish va tahlil natijalarini amalga oshirish; b) tajriba yo'qligida harakatlarni rejalashtirish va shaxsning yangi, yuqoriroq darajaga chiqishi. Bu "refleksiv chiqish"dir, yangi pozitsiya esa – shaxsning refleksiv pozitsiyasi deb ataladi. Refleksiya insonga hayotdan chiqish, ya'ni "hayotga tepadan, uning ustidan turib qarash pozitsiyasini egallash va unga nisbatan mos munosabatni ishlab chiqish" imkonini beradi.

Refleksiv pozitsiyani rivojlantirishga qaratilgan tayyorlash jarayonida refleksiya quyidagi funksiyalarni bajaradi: Loyihalashtiruvchi (pedagogik jarayon ishtirokchilari faoliyatini loyihalashtirish va modellashtirish); tashkillashtiruvchi (hamkorlikdagi faoli-

yatda o'zaro ta'sirning eng samarali usullarini tashkil qilish); kommunikativ (pedagogik jarayon ishtirokchilarining mahsuldor muloqotining sharti sifatida); ma'noijodkorlik (faoliyat va o'zaro ta'sirning anglanganligini shakllantirish); motivatsiyali (pedagogik jarayon ishtirokchilari birgalikdagi faoliyatining natijaga yo'nalganligini aniqlash); korrektsiyalovchi (tuzatuvchi) (o'zaro ta'sir va faoliyatda o'zgarishlarga undash).

Refleksivlik – o'z-o'zini va o'zgalarni anglash qobiliyati. Bu tafakkurning shunday turiki, unda shaxs o'zini tushunish va o'z xatti-harakatlarini tushunish imkoniyatiga ega. Refleksivlik – bu insonning asosiy psixologik xususiyati, shuning uchun pedagogni kasbiy faoliyatga tayyorlashda shaxsning bu xususiyati muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagoglarda refleksiv ko'nikmalarni kasbiy kompetensiyasi sifatida rivojlantirish muammosi, ayniqsa, dolzarb va oliy kasbiy psixologik-pedagogik ta'lim uchun yangi metodologik masalalarni hal qilishni, shuningdek, mutaxassislar kompetentligi darajasiga yangi talablarni ishlab chiqishni talab qiladi.

Pedagogning refleksiv pozitsiyasi – bu o'zining ilgarigi shaxsiy va kasbiy tajribasini o'rnatish va qayta anglash bo'lib, pedagog shaxsining innovatsion va ijodiy salohiyatini faollashtirish, kasbiy faoliyatda refleksiyani qo'llash imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan.

Shunday qilib, zamonaviy tadqiqotlar tahlili asosida refleksiv pozitsiya insonning o'zini o'zi bilish, o'zi va atrofdagilarni aks ettirish, o'z harakatlarini qayta anglash hamda boshqa odamlar tomonidan ushbu harakatlarni baholashini refleksiya qilish sifatida tushuniladi. Pedagogik faoliyat komponenti sifatida u bo'lajak mutaxassisga o'z faoliyatini tushunish, o'z shaxsining ichki dunyosining o'ziga xos xususiyatlarini ochish imkonini beradi. Ya'ni refleksiya, umume'tirof qilingan pedagogik-psixologik hodisa sifatida, bo'lajak o'qituvchining kasbiy-pedagogik pozitsiyasining tarkibiy qismi sifatida tahlil qilinadi.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar:**

1. Кулюткин Ю.Н. Психология думающего учителя. – М., 1984. – С. 311.
2. Семенов И.Н., Степанов С.Ю. Типы взаимодействия наук и методологические ориентации в психологии творчества рефлексии. – М., 1989.
3. Словарь практического психолога (2000 терминов)- сост.: Головин С.Ю. Минск, – М.: "Харвест" "АСТ", 2003. – С. 660.